

O'ZBEKISTONDA DAVLAT HOKIMIYATI ORGANLARI TIZIMINING SHAKLLANTIRISH TARIXI

Z.N.Nazarmatova
Millat umidi universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekistonda davlat hokimiyati organlari tizimining shakllanish tarixi va rivojlanish bosqichlari yoritilgan. Unda davlat boshqaruvi tizimining mustaqillikdan so'ng yangicha asoslarda tashkil etilishi, hokimiyat tarmoqlari o'rtasidagi vakolatlarning taqsimlanishi hamda ularning o'zaro muvozanatini ta'minlash jarayonlari tahlil qilingan. Shuningdek, davlat hokimiyati organlarining tarixiy ildizlari, ularning jamiyat hayotidagi roli va bugungi kundagi ahamiyati haqida fikr yuritilgan. Maqola mamlakatda demokratik boshqaruv tizimini shakllantirishdagi muhim omillarni ochib beradi.

Kalit so'zlar: davlat hokimiyati, mustaqillik, boshqaruv tizimi, ijro etuvchi hokimiyat, qonun chiqaruvchi hokimiyat, sud hokimiyati, demokratik islohotlar.

ИСТОРИЯ ФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ ОРГАНОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация. В данной статье освещаются история формирования и этапы развития системы органов государственной власти в Узбекистане. В ней анализируется организация государственной системы управления на новых основах после обретения независимости, распределение полномочий между ветвями власти, а также процесс обеспечения их взаимного баланса. Кроме того, рассматриваются исторические корни органов государственной власти, их роль в жизни общества и значение в современных условиях. Статья раскрывает важные факторы формирования демократической системы управления в стране.

Ключевые слова: государственная власть, независимость, система управления, исполнительная власть, законодательная власть, судебная власть, демократические реформы.

Abstract. This article highlights the history and stages of development of the system of state power bodies in Uzbekistan. It analyzes the establishment of a new system of public administration after the country gained independence, the distribution of powers among the branches of government, and the process of ensuring their mutual balance. In addition, the article discusses the historical roots of state power institutions, their role in social life, and their significance in the modern era. The paper also reveals important factors in the formation of a democratic governance system in the country.

Keywords: state power, independence, administrative system, executive power, legislative power, judicial power, democratic reforms.

Davlat hokimiyati tizimi har bir mamlakatning siyosiy tuzilmasi, huquqiy asoslari va ijtimoiy taraqqiyot darajasini ifodalovchi eng muhim institutlardan biridir. U jamiyatni boshqarishning tashkiliy-huquqiy mexanizmlarini belgilab beradi hamda fuqarolarning siyosiy huquq va erkinliklarini amalga oshirishda markaziy o'rinni egallaydi. O'zbekiston tarixida davlat hokimiyati organlarining shakllanish jarayoni uzoq tarixiy ildizlarga ega bo'lib, u davlatchilik an'analari, siyosiy tizim evolyutsiyasi hamda huquqiy islohotlar bilan chambarchas bog'liqdir.

XX asrning oxirlariga kelib, O'zbekiston mustaqillikka erishgach, mamlakatda davlat boshqaruvi tizimini yangilash, suverenitet va xalq hokimiyati tamoyillarini qaror toptirish dolzarb masalaga aylandi. Shu sababli davlat hokimiyati organlari tizimi qayta shakllantirildi va xalq irodasini ifoda etuvchi, demokratik tamoyillarga asoslangan yangi boshqaruv tizimi vujudga keldi. Bu jarayon siyosiy, huquqiy va institutsional o'zgarishlarni o'z ichiga oldi. Davlat hokimiyati tarmoqlarining — qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatlarning — o'zaro muvozanati va hamkorligini ta'minlash demokratik jamiyatning poydevorini yaratdi. Shu bilan birga, hokimiyat vakolatlarini markaziy va mahalliy darajalarda taqsimlash, subsidiarlik prinsipi, institutsional muvozanat, kabi nazariy tushunchalar amaliyotga joriy etildi. O'zbekiston hududida davlat hokimiyati tizimi shakllanishining ildizlari qadimiy davlatchilik an'analari borib taqaladi. Markaziy Osiyo sivilizatsiyasi qadimdan siyosiy va ma'muriy boshqaruv tizimiga ega bo'lgan eng rivojlangan hududlardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, qadimgi So'g'd, Baqtriya va Xorazm davlatlari misolida o'sha davrda hokimiyatning markazlashgan shakli, harbiy va ma'muriy boshqaruv tizimining mavjudligi kuzatiladi.

Qadimgi davrda hokimiyat ilohiy manbadan kelib chiqadi degan g'oya hukm surgan. Podsho yoki hukmdor «xudoning soyasi» sifatida e'tirof etilgan va barcha hokimiyat vakolatlarini o'z qo'lida jamlagan. Shu bilan birga, u atrofida keng maslahatchilar kengashi — divon, vazirlar kengashi kabi institutlar shakllanib, hokimiyatning ayrim funksiyalarini amalga oshirishda ishtirok etgan. Bu holat davlat boshqaruvi tizimining ilk bo'g'inlari vujudga kelganidan dalolat beradi.

O'zbekiston tarixida davlat boshqaruvining mukammal tizimi Amir Temur davrida shakllandi. Temur davlatni boshqarishda qat'iy tartib va javobgarlik tamoyillarini joriy etgan. U yaratgan «Temur tuzuklari» asari o'z davrida nafaqat ma'muriy-huquqiy hujjat, balki davlat hokimiyati tashkiloti uchun normativ asos bo'lib xizmat qilgan. Unda davlat boshqaruvining asosiy tamoyillari, vazirliklar va mansabdor shaxslarning vakolatlari aniq belgilangan edi.

Temur davrida hokimiyat vertikali quyidagicha shakllangan: markazda sulton (amir) — oliy hokimiyat egasi, uning ostida esa markaziy idoralar (vazirlar, qo'shin boshliqlari, soliq yig'uvchilar, qozilar) faoliyat yuritgan. Mahalliy darajada hokimiyat

viloyat hokimlari, beklik va tuman darajasidagi amaldorlar orqali amalga oshirilgan. Shu tarzda, markazlashgan, lekin aniq funksional taqsimotga ega hokimiyat tizimi vujudga kelgan.

Amir Temur boshqaruv tizimida meritokratiya tamoyillariga ham ahamiyat bergan, ya'ni mansablar shaxsning iqtidoriga va sadoqatiga qarab taqsimlangan. Bu esa hokimiyat samaradorligini oshirgan va davlatni kuchli markazlashgan tuzilma sifatida mustahkamlashga xizmat qilgan.

XVII–XIX asrlar davomida O'zbekiston hududida uchta asosiy davlat — Buxoro amirligi, Xiva va Qo'qon xonliklari mavjud edi. Ularning har biri o'ziga xos boshqaruv tizimiga ega bo'lgan. Bu davrda hokimiyat asosan monarxik shaklda bo'lib, davlat boshlig'i — amir yoki xon — barcha siyosiy va diniy hokimiyatni o'z qo'lida jamlagan.

Buxoro amirligi misolida qarasak, hokimiyat uch asosiy bo'g'inga ajratilgan edi: markaziy boshqaruv, viloyat hokimiyati va diniy idoralar. Markaziy boshqaruvda amir huzuridagi devonbegi, vazirlar, qozikalon va boshqa amaldorlar faoliyat yuritgan. Ular orqali soliq yig'ish, ichki siyosat, harbiy ishlar va tashqi aloqalar amalga oshirilgan.

Qo'qon va Xiva xonliklarida esa hokimiyat biroz boshqacha shaklda tashkil etilgan. Xiva xonligida xon huzuridagi inoklar va vazirlar keng vakolatlarga ega bo'lib, ular xonning siyosiy irodasini joylarda amalga oshirgan. Bu davrda hokimiyat tarmoqlari o'rtasidagi aniq chegaralar yo'q edi; sud, ijro va qonun chiqarish funksiyalari bitta markazda jamlangan.

Shunga qaramay, xonliklar davrida hokimiyatning mahalliyashtirish tamoyillari shakllana boshlagan. Viloyat, beklik, tuman darajasidagi hokimlar (beklar, hokimlar, oqsoqollar) o'z hududida mustaqil qarorlar qabul qilish imkoniga ega bo'lgan. Bu keyinchalik mustaqillik davridagi mahalliy davlat hokimiyati organlari tizimining tarixiy ildizini tashkil etdi.

O'zbekistonning davlat hokimiyati tizimi shakllanishida tarixiy meros ham muhim rol o'ynaydi. Amir Temur davridan boshlab, hokimiyatni markazlashgan tarzda tashkil etish, boshqaruvni qat'iy intizomga asoslash, davlat idoralarining mas'uliyatini oshirish an'analari mavjud bo'lgan. Keyingi davrlarda esa, xususan, sovet davrida, hokimiyatning barcha tarmoqlari yagona partiya rahbarligi ostida markazlashgan edi. Mustaqillikdan so'ng esa bu tizim tubdan isloh qilinib, hokimiyat tarmoqlarining mustaqilligiga asoslangan boshqaruv modeli shakllandi. O'zbekiston hududida davlat hokimiyati tizimi shakllanishining ildizlari qadimiy davlatchilik an'analarga borib taqaladi. Markaziy Osiyo sivilizatsiyasi qadimdan siyosiy va ma'muriy boshqaruv tizimiga ega bo'lgan eng rivojlangan hududlardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, qadimgi So'g'd, Baqtriya va Xorazm davlatlari misolida o'sha davrda hokimiyatning markazlashgan shakli, harbiy va ma'muriy boshqaruv tizimining mavjudligi kuzatiladi. O'zbekiston Respublikasida davlat hokimiyati organlari tizimining shakllanishi uzoq

tarixiy jarayon bo'lib, u mustaqillik davrida yangi bosqichga ko'tarildi. Mamlakatda hokimiyat tarmoqlari o'rtasidagi vakolatlarning aniq taqsimlanishi, ularning o'zaro muvozanatini ta'minlovchi checks and balances tamoyili demokratik boshqaruv tizimining asosiga aylandi. Qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatining mustaqilligi, shuningdek, mahalliy hokimiyat organlarining faoliyati xalq hokimiyati prinsipini mustahkamladi. Shu bilan birga, tarixiy davlatchilik an'analari va zamonaviy huquqiy islohotlar uyg'unlashuvi O'zbekistonning demokratik davlat sifatida shakllanishiga zamin yaratdi. Shunday qilib, davlat hokimiyati organlari tizimining rivojlanish tarixi mamlakatda barqaror, ochiq va xalqparvar boshqaruv tizimini shakllantirish yo'lidagi muhim bosqich bo'lib xizmat qilmoqda.

Adabiyotlar:

1. Axmedov B. O'zbekiston xalqlari tarixi manbalari. — Toshkent: Fan, 1991.
2. Qodirov S. Davlat va huquq tarixi. — Toshkent: O'zbekiston, 2002.
3. Rahmonov N. O'zbekiston davlat boshqaruv tizimi shakllanishining tarixiy asoslari. — Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2005.
4. Karimov I.A. O'zbekistonning o'z istiqlol va taraqqiyot yo'li. — Toshkent: O'zbekiston, 1992.
5. To'raev B. O'zbek davlatchiligi tarixi — Toshkent: Sharq, 2001.
6. Yusupov S. Davlat hokimiyati organlarining shakllanishi va rivojlanishi. — Toshkent: Adolat, 2010.
7. G'ulomov A. Markazlashgan davlat boshqaruvi tarixi. — Toshkent: Universitet, 1998.
8. Mavlonov R. O'zbekistonda konstitutsion rivojlanish bosqichlari. — Toshkent: TDYU nashriyoti, 2015.
9. Jo'rayev A. O'zbekiston tarixida davlat hokimiyati tizimi evolyutsiyasi. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2008.
10. Madraimov A., Fuzailova G. Manbashunoslik. — Toshkent: Fan, 2007.
11. O'zbekiston Respublikasi Markaziy Davlat Arxivi, fond №5828. Davlat boshqaruvi organlariga oid hujjatlar to'plami.
12. Bartold V.V. Turkiston tarixiga oid tadqiqotlar. — Moskva, 1963.
13. Frye R.N. The Heritage of Central Asia: From Antiquity to the Turkish Expansion. — Princeton, 1996.
14. Sodiqov U. O'zbekistonda siyosiy institutlarning tarixiy shakllanishi. — Toshkent: TDYI, 2013.